

به نام خدا

بررسی تأثیر توسعه بر روند باروری شهرستانهای استان مرکزی با تکیه بر
سرشماری سالهای ۶۵-۷۵
۱۰ / ۱۲ / ۱۳۸۱

وزارت آموزش عالی
اداره کل آموزش عالی
تهران

به وسیله ی:

زهرا کسایی پور

پایان نامه

ارائه شده به معاون تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ
درجه کارشناسی ارشد (ام.آ)

در رشته ی:

جمعیت شناسی

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه عالی

دکتر محمدکریم منصوریان استادیار بخش جامعه شناسی (رئیس کمیته) .....
دکتر سیدسعید زاهد زاهدانی استادیار بخش جامعه شناسی .....
سرکار خانم هما آقا مربی بخش جامعه شناسی .....

آبان ۱۳۸۱

۶۴۶۴

الف

تقدیم به :

روح پدرم و عاطفه بیکران مادرم

و

همسرم که رنج تحصیل مرا عاشقانه به جان خرید

سپاسگزاری

حال که این پایان نامه به پایان رسیده بدینوسیله از زحمات بیدریغ استاد راهنمای گرانقدر جناب آقای دکتر منصوریان و اساتید مشاور گرامی جناب آقای دکتر زاهد و آقای دکتر ایران محبوب که قبول زحمت فرموده و مرا در این مهم یاری فرمودند تشکر می‌نمایم و هم چنین از استاد مشاور محترم سرکار خانم هما آقا که راهنماییهای ارزنده‌ای فرمودند تشکر می‌نمایم. از منشی‌های محترم بخش جامعه‌شناسی سرکار خانم سالاری و سرکار خانم بذرافشان به علت زحمات بسیار بی‌نهایت سپاسگزارم از دوستان مهربان سرکارخانم بهنوش بهداد و سرکار خانم فاطمه معصومی به علت زحمات زیادی که در طول مدت تحصیل اینجانب متحمل شده‌اند بی‌نهایت سپاسگزارم و برای همگی آرزوی سلامتی و بهروزی دارم.

چکیده

تأثیر توسعه بر باروری شهرستانهای استان مرکزی با تکیه بر سرشماریهای سالهای ۱۳۶۵ تا ۷۵.

به وسیله ی:

زهراکسانی پور

در این پژوهش که با هدف بررسی سطح و روند تحولات باروری - که بر حسب شاخص T.F.R مشخص شده است - در شهرستانهای استان مرکزی و عوامل اقتصادی - اجتماعی و جمعیتی شناختی مؤثر بر آن صورت گرفت، پس از بیان مسئله و تبیین اهمیت موضوع پژوهش و ضرورت پرداختن به آن، بر کاهش موالید و باروری در ایران و عوامل مؤثر بر آن، سپس به باروری و نقش آن در فرآیند تحولات جمعیت ایران اشاره گردید.

در فصل اول از بخش دوم، مروری داشتیم بر ادبیات موضوع و ضمن آن زمینه‌های تئوریک و تجربی مرتبط با موضوع پژوهش را به بحث گذاشتیم. پس از آن فرضیه‌های تحقیق را ارائه نمودیم. در مرحله بعد با تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای مورد بررسی، زمینه را برای ورود به فصل دوم تحت عنوان روش‌شناسی فراهم نمودیم.

در فصل دوم دیدگاه کلی روش شناختی مورد بحث قرار گرفت. روش تحقیق در این بررسی اسنادی و گردآوری اطلاعات با مراجعه به اسناد و مدارک لازم به ویژه نشریه‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ استانهای کشور صورت گرفته است. جمعیت آماری ۸ شهرستان استان مرکزی را در بر می‌گرفت. در مرحله بعد روشهای مختلف تست و تجزیه و تحلیل داده‌ها را به بحث گذاشتیم.

در فصل اول از بخش سوم که تحت عنوان یافته‌های تفتیق اسم گرفت، دستاوردهای تحقیق را آورده‌ایم. در این فصل ضمن کاربرد تکنیک تحلیل عام، به منظور بررسی رابطه هر کدام از متغیرهای مستقل با متغیر وابسته و نیز بررسی تأثیرات جمعی و فردی متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته از تحلیل دو متغیره و رگرسیون چند متغیره بهره گرفتیم.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول

مقدمه و هدف

۱. بیان مسئله ۲
۲. اهمیت موضوع و ضرورت مسئله ۵
- الف) اهداف توصیفی: ۷
- ب) اهداف تبیینی: ۷

فصل دوم

مقدمه مرور مطالعات گذشته

۱. زمینه‌های تجربی ۱۰
- ۱-۱. مطالعات انجام شده در ایران ۱۰
- ۱-۲. مطالعات انجام شده در خارج از ایران ۲۱

فصل سوم

چارچوب نظری

۱. زمینه‌های تئوریک ۳۱
- ۱-۱. تئوریه‌ها و مدل‌های باروری ۳۱
- ۱-۱-۱. تئوری بیولوژیک یا زیستی باروری ۳۲
- ۱-۱-۲. تئوریه‌های اقتصادی باروری ۳۳
- ۱-۱-۳. تئوریه‌های اقتصادی - اجتماعی باروری ۳۸
- ۱-۱-۳-۱. تئوری ایسترلین ۳۸
- ۱-۱-۳-۲. نظریه پیرامون مرکز ۴۰
- ۱-۱-۴. تئوریه‌های اجتماعی - فرهنگی باروری ۴۰

۴۱	۱-۱-۴-۱. تئوری ارتقاء اجتماعی
۴۱	۱-۱-۴-۲. تئوری تغییر و پاسخ
۴۲	۱-۱-۴-۳. تئوری اشاعه و عقب افتادگی فرهنگی
۴۲	۱-۱-۴-۴. تئوری نوگرایی
۴۳	۱-۱-۵. مدل جامعه شناختی تبیین باروری
۴۶	۱-۱-۶. مدل متغیرهای بینابین
۴۷	۱-۲. عوامل مؤثر بر باروری
۴۸	۱-۲-۱. عوامل ارادی
۴۸	۱-۲-۱-۱. متغیرهای جمعیتی
۵۲	۱-۲-۱-۲. آشنایی با وسایل جلوگیری از باروری
۵۳	۱-۲-۱-۳. تغییر طرز فکر مردم
۵۳	۱-۲-۱-۴. ارزش وسایل جلوگیری
۵۳	۱-۲-۱-۵. میزان کارایی وسایل
۵۴	۱-۲-۲. عوامل غیر ارادی
۵۴	۱-۲-۲-۱. محیط اجتماعی و فرهنگی
۵۸	۱-۲-۲-۲. همبستگی زوجین با محیط اجتماعی و فرهنگی
۶۲	۱-۳. باروری و توسعه

فصل چهارم

روش تحقیق

۷۰	۱. فرضیه‌های تحقیق
۷۰	الف) عوامل اقتصادی - اجتماعی
۷۰	ب) عوامل جمعیت شناختی
۷۱	۲. متغیرهای مورد مطالعه
۷۱	۲-۱. تعریف مفاهیم و متغیرها

- ۷۲ ..... ۲-۱-۲. تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای مستقل
- ۷۲ ..... ۲-۱-۲-۱. متغیرهای اقتصادی - اجتماعی
- ۷۴ ..... ۲-۱-۲-۲. متغیرهای جمعیت شناختی
- ۷۵ ..... ۲-۱-۳. تعریف مفهومی و عملیاتی متغیر وابسته
- ۷۷ ..... ۲-۲. روش تحقیق و تکنیک جمع آوری اطلاعات
- ۷۸ ..... ۲-۳. جمعیت آماری
- ۷۸ ..... ۲-۴. روش تست و تجزیه و تحلیل داده‌ها
- ۸۱ ..... ۲-۵. توصیف متغیر وابسته
- ۸۵ ..... ۲-۶. آزمون فرضیه‌ها
- ۸۵ ..... ۲-۶-۱. میزان باسوادی مردان و رابطه آن با باروری
- ۸۸ ..... ۲-۶-۲. باسوادی زنان و رابطه آن با باروری
- ۹۰ ..... ۲-۶-۳. میزان فعالیت و رابطه آن با باروری
- ۹۲ ..... ۲-۶-۴. درصد جمعیت شاغل در بخش کشاورزی و رابطه آن با باروری
- ۹۵ ..... ۲-۶-۵. درصد جمعیت شاغل در بخش خدمات و رابطه آن با باروری
- ۹۷ ..... ۲-۶-۶. میزان شهرنشینی و رابطه آن با باروری
- ۱۰۰ ..... ۲-۶-۷. درصد زنان در سنین باروری (۱۵-۴۹) و رابطه آن با باروری
- ۱۰۲ ..... ۲-۶-۸. میزان مرگ و میر اطفال (I.M.R) و رابطه آن با باروری
- ۱۰۴ ..... ۲-۶-۹. توسعه و باروری
- ۱۰۷ ..... ۲-۶-۹-۱. شاخص توسعه سال ۱۳۶۵
- ۱۰۸ ..... - تعیین تعداد عامل‌ها
- ۱۱۱ ..... - بار عاملی
- ۱۱۳ ..... - شاخص توسعه
- ۱۱۵ ..... ۲-۶-۹-۲. شاخص توسعه سال ۱۳۷۵
- ۱۱۵ ..... - تعیین تعداد عامل‌ها
- ۱۱۸ ..... - بار عاملی

۱۱۹	..... شاخص توسعه
۱۲۱	..... ۲-۶-۹-۳. توسعه و رابطه آن با باروری
۱۲۴	..... ۲-۷. رگرسیون چند گانه
۱۲۵	..... ۲-۷-۱. رگرسیون چند متغیری برای سال ۱۳۶۵
۱۳۲	..... ۲-۷-۲. رگرسیون چند متغیری برای سال ۱۳۷۵
۱۳۸	..... ۳. خلاصه
۱۳۹	..... ۴. یافته‌ها
۱۴۱	..... ۵. پیشنهادات
۱۴۳	..... منابع

فهرست جداول

صفحه	جدول	
۲۸	جدول ۱-۱	شاخص منتخب باروری مغولستان ۱۹۶۹ - ۱۹۹۰
۸۲	جدول ۱-۴	سیزان باروری کل در شهرستانهای مورد بررسی در سالهای ۷۵ و ۶۵
۸۲	جدول ۲-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان باروری سرشماری ۱۳۶۵
۸۳	جدول ۳-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان باروری سرشماری ۱۳۷۵
۸۴	جدول ۴-۴	توزیع شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان باروری سرشماری ۱۳۶۵
۸۴	جدول ۵-۴	توزیع شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان باروری سرشماری ۱۳۷۵
۸۶	جدول ۶-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان باسوادی مردان و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵
۸۷	جدول ۷-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان باسوادی مردان و میانگین باروری در گروه سرشماری ۱۳۷۵
۸۹	جدول ۸-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان باسوادی زنان و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵
۹۰	جدول ۹-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان باسوادی زنان و میانگین هر گروه سرشماری ۱۳۷۵
۹۱	جدول ۱۰-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان فعالیت و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵
۹۲	جدول ۱۱-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان فعالیت و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۷۵
۹۳	جدول ۱۲-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب درصد جمعیت شاغل در بخش کشاورزی و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵
۹۳	جدول ۱۳-۴	توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب درصد جمعیت شاغل در بخش

- کشاورزی و میانگین باروری هر گروه، سرشماری ۱۳۷۵ ۹۴
- جدول ۴-۱۴- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب درصد جمعیت شاغل در بخش خدمات و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵ ۹۵
- جدول ۴-۱۵- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب درصد جمعیت شاغل در بخش خدمات و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۷۵ ۹۶
- جدول ۴-۱۶- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان شهرنشینی و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵ ۹۷
- جدول ۴-۱۷- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان شهرنشینی و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۷۵ ۹۸
- جدول ۴-۱۸- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان درصد زنان واقع در سنین باروری و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵ ۱۰۰
- جدول ۴-۱۹- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب درصد زمان واقع در سنین باروری و میانگین باروری و گروه سرشماری ۱۳۷۵ ۱۰۱
- جدول ۴-۲۰- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان مرگ و میر اطفال و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵ ۱۰۲
- جدول ۴-۲۱- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب میزان مرگ و میر اطفال و میانگین باروری هر گروه سرشماری ۱۳۷۵ ۱۰۳
- جدول ۴-۲۲- لیست متغیرهای بکار رفته و شاخص توسعه شهرستانهای استان ۱۰۶
- جدول ۴-۲۳- لیست متغیرهای بکار رفته و شاخص توسعه شهرستانهای استان سال ۱۳۶۵ ۱۰۷
- جدول ۴-۲۴- آماره‌های اولیه متغیرهای اقتصادی - اجتماعی و جمعیتی نهایی سرشماری ۱۳۶۵ ۱۰۹
- جدول ۴-۲۵- آماره‌های نهایی متغیرهای اقتصادی - اجتماعی و جمعیتی نهایی سرشماری ۱۳۶۵ ۱۱۰
- جدول ۴-۲۶- Rotated, Factor, Matrix ۱۱۲

۱۱۳ Rotated transformation Matrix -۴-۲۷ جدول

جدول ۴-۲۸- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب شاخص توسعه گروهبندی شده

۱۱۴ سرشماری ۱۳۶۵

۱۱۵ جدول ۴-۲۹- توزیع شهرستانهای مورد بررسی بر حسب شاخص توسعه سرشماری ۱۳۶۵

۱۱۶ جدول ۴-۳۰- آماره‌های اولیه متغیرهای اقتصادی - اجتماعی و جمعیتی سرشماری ۱۳۷۵

۱۱۷ جدول ۴-۳۱- آماره‌های نهایی متغیرهای اقتصادی - اجتماعی و جمعیتی سرشماری ۱۳۷۰

۱۱۸ Rotated,Factor,Matrix -۴-۳۲ جدول

۱۱۹ Rotated transformation Matrix -۴-۳۳ جدول

جدول ۴-۳۴- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب سطح توسعه سرشماری ۱۳۷۵

۱۲۰

جدول ۴-۳۵- توزیع شهرستانهای مورد بررسی بر حسب سطح توسعه سرشماری ۱۳۷۵ ۱۲۰

جدول ۴-۳۶- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب درجه توسعه یافته و میانگین میزان

باروری هر گروه سرشماری ۱۳۶۵ ۱۲۲

جدول ۴-۳۷- توزیع فراوانی شهرستانهای مورد بررسی بر حسب درجه توسعه یافتگی و میانگین میزان

باروری هر گروه سرشماری ۱۳۷۵ ۱۲۳

جدول ۴-۳۸- لیست متغیرهای انتخاب شده برای ساختن مورد معادله رگرسیونی سال ۱۳۶۵ ۱۲۵

فصل اول

مقدمه و هدف

۱. بیان مسئله

بررسی ساختار و حرکات جمعیت‌های انسانی و نیز مطالعه روابط متقابل موجود بین پدیده‌های جمعیتی و عوامل اقتصادی - اجتماعی موضوعی است که همواره ذهن پژوهشگران و اندیشمندان مسائل اقتصادی - اجتماعی و جمعیت‌شناختی را به خود مشغول داشته است. تغییرات جمعیتی یکی از عواملی است که ~~مدلهای~~ طراحی شده جهت توسعه را به طور مستقیم تحت تأثیر قرار داده و بدیهی است چنانچه تعادل و تناسب لازم بین رشد در زمینه‌های مختلف اقتصادی - اجتماعی و رشد جمعیت برابر نباشد، کارایی مدل‌های پیش‌بینی شده مورد سؤال قرار می‌گیرد.

وقوع انقلاب اسلامی در ایران و سیاست‌های تشویقی و حمایتی دولت در افزایش مولید که پس از انقلاب قوت بیشتری یافت، با تغییرات آشکاری در میزانهای باروری طی دهه ۶۵-۱۳۵۵ همراه بود. اثر این پدیده که با تغییر نگرش غالب جامعه نسبت به کنترل مولید و سیاست‌های تبلیغی و اجرایی در جهت آن همراه بود، رشد جمعیت کشور را تا ۳/۹٪ در دهه ۶۵-۵۵ موجب شد. با چرخش سیاست‌های جمعیتی در سال ۱۳۶۷ و پذیرش رسمی برنامه‌های تحدید مولید و کنترل جمعیت از سوی دولت تغییرات اساسی در میزانهای باروری و روند رشد جمعیت کشور ایجاد شد به طوری که نرخ رشد جمعیت کشور که در دهه ۶۵-۵۵ رقم سرسام آور ۳/۹٪ در سال بود به ۱/۹۶٪ در دهه بعد از آن - ۷۵-۱۳۶۵ - تقلیل یافت، با این حال پیش‌بینی می‌شود که با چنین نرخ رشدی جمعیت کشور پس از ۳۵ سال دو برابر شود.

در دو برنامه توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، اتخاذ سیاست‌هایی به منظور کنترل سطح زاد و ولد و توسعه بهداشت به منظور کاهش میزان مرگ و میر نوزادان و اطفال از جمله مواردی است که همواره مورد توجه برنامه ریزان و دست‌اندرکاران امور قرار گرفته است.

چنانچه برنامه‌های آتی توسعه نیز دارای چنین سیاست‌ها و راهبردهایی باشد، می‌توان امیدوار بود که در صورت تحقق اهداف برنامه، حتی مرگ و میر هم سیر نزولی بیشتری داشته باشد. اما سؤالی که همواره خود را با آن مواجه می‌بینیم این است که آیا الگوی باروری در تمام نقاط ایران یکسان است؟ به بیان دیگر، آیا کاهش باروری در تمام نقاط ایران وضعیت مشابهی دارد؟ اگر متفاوت است، عوامل مؤثر بر ایجاد این تفاوتها کدامند؟

اصولاً برنامه ریزی در سطوح گوناگون آن اعم از سواد، اشتغال، مسکن و... معطوف به جمعیت‌های انسانی می‌باشد، از این رو تردیدی نیست که لازمه یک برنامه ریزی جامع و چاره ساز همانا شناخت دقیق جمعیت و ویژگیهای جمعیتی است. در این زمینه حرکات جمعیت به عنوان مهمترین جنبه تأثیرگذار مطرح می‌باشد که از سه عامل عمده باروری، مرگ و میر و مهاجرت تأثیر می‌پذیرد. در این میان شاید بتوان گفت باروری عامل منحصر به فرد افزایش جمعیت در سطح منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی است.

در حال حاضر ایده آغازین بر این اصل مبتنی است که باروری عامل عمده در تغییرات جمعیتی است و نیز شاخص‌های توسعه انسانی به ویژه سطح تحصیل و اشتغال زنان از متغیرهای فرهنگی - اجتماعی مهمی هستند که بر تأثیر آنها بر باروری تأکید شده است. ساختار جمعیت ایران در استانها و شهرهای کشور بر اساس یک دوره تاریخی شکل گرفته است. در این دوره تاریخی چندین برنامه توسعه به اجرا درآمده است. حاصل تمامی این برنامه‌ها به گونه‌ای است که وضعیت زاد و ولد در تمام مناطق نه تنها یکسان نبوده بلکه از هماهنگی مناسبی نیز برخوردار نیست. به بیان دیگر، تفاوت میزانهای باروری در بین نقاط مختلف بسیار زیاد است. بر اساس مطالعات صورت گرفته در زمینه باروری افتراقی^(۱) در استانها و شهرهای ایران، استانها و شهرهای کشور در سه گروه جای می‌گیرد (عرفانی ۱۳۷۵: ۸۵)

۱. استانها و شهرستانهای بیشتر توسعه یافته با میانگین مولید خام ۳۵/۷ در هزار
  ۲. استانها و شهرستانهای متوسط توسعه یافته با میانگین مولید خام ۴۴/۱ در هزار
  ۳. استانها و شهرستانهای کمتر توسعه یافته با میانگین مولید خام ۴۶/۹ در هزار
- ملاحظه می شود که الگوی باروری در مناطق مختلف کشور متفاوت از همدیگر است. سؤالی که اینجا خود را با آن مواجه می بینیم این است که چنین الگوی نابرابر باروری چگونه بوجود می آید؟ به بیان دیگر، چه عواملی باعث به وجود آمدن چنین الگوی نابرابر از باروری در مناطق مختلف ایران می شوند؟ بنابراین پرسش اصلی این تحقیق در مورد شهرستانهای استان مرکزی چنین است: «الگوی نابرابر باروری در شهرستانهای استان مرکزی تحت تأثیر چه عواملی و چگونه به وجود می آیند؟»
- سؤالات دیگری که در این پژوهش در صدد پاسخ به آنها برخواهیم آمد به قرار زیر می باشند:
۱. آیا میزانهای باروری شهرستانهای استان مرکزی در سرشماری های ۶۵ و ۷۵ در یک سطح است؟
  ۲. روند تحولات میزانهای باروری در شهرستانهای استان مرکزی به چه شکلی است؟ آیا تغییر در میزانهای باروری طی دوره مورد بررسی از روند یکسانی تبعیت می کند؟
  ۳. آیا بین عوامل اقتصادی - اجتماعی و جمعیت شناختی مؤثر بر باروری رابطه ای هست؟ اگر رابطه ای وجود دارد شکل رابطه و میزان آن به چه صورت است؟
- و بالاخره اینکه آیا با افزایش سطح توسعه یافتگی شهرستانهای استان از میزان باروری آنها کاسته می شود؟